

Alexander Dalrymple en Thomas Forrest: twee Britse empire builders aan het eind van de 18de eeuw

Dr. Chris G.F. de Jong

Na de kwestie-Ambon (1623), die ertoe leidde dat East India Company (EIC) zich uit de Grote Oost terugtrok, concentreerden de handelsactiviteiten van de Engelsen zich, wat Oost-Indië betref, in het westelijk deel van de archipel. Het heeft tot ver in de 18de eeuw geduurd voordat de Engelsen zich opnieuw in het eilandenrijk ten zuiden van de Filippijnen hebben gewaagd. Twee namen trekken de aandacht: Alexander Dalrymple en Thomas Forrest. Ze hebben niet alleen uitvoerig verslag gedaan van hun bevindingen, maar ook de Court of Directors voorstellen gedaan de handelsactiviteiten van de EIC in het gebied uit te breiden. Daarnaast is in het werk van de eerste iets van de nieuwe tijdgeest merkbaar die in Schotland heerste.

NB In dit essay zijn de 17de en 18de eeuwse geografische namen gebruikt, geen Halmahera maar Gilolo, geen Mindanao maar Magindano. Voorzover nodig zijn bij eerste voorkomen de moderne equivalenten toegevoegd. De spelling is evenwel gemoderniseerd, dus Sulu voor Sooloo en Misool voor Mysol. De Molukken zijn opgevat in de oorspronkelijke betekenis van de vijf kruidnagel-eilanden voor de westkust van Gilolo.

1. Alexander Dalrymple

1.1. Kampioen van de vrijheid

Nadat de Engelsen in 1699 een factorij in Kanton hadden geopend, nam gedurende de 18de eeuw hun vaart op China snel toe, vooral in de tweede helft.¹⁾ Dit stimuleerde de vraag naar nieuwe zee-kaarten van het Verre Oosten, aangezien de bestaande Spaanse en Portugese kaarten verouderd en vaak al of niet opzettelijk onnauwkeurig waren. Veel kaarten zijn gemaakt door Alexander Dalrymple (1737-1808), een hydrograaf in dienst van de EIC en later van de Admiraliteit, die daartoe een aantal jaren in Brits-Indië en het Verre Oosten verbleef.

De Schot Dalrymple, die behoorde tot een vooraanstaande familie – hij was een jongere broer van de jurist, rechter en historicus David Dalrymple, Lord Hailes –, was meer dan alleen hydrograaf. Hij was ook een vurig polemist, een vruchtbaar schrijver over maritieme zaken,²⁾ was gevormd door de Schotse Verlichting en betoonde een fervent aanhanger van zijn landgenoot Adam Smith. Naar eigen zeggen had hij van zijn voorvaderen een “mens inimica tyrannis” geërfd en hij zette zich in voor volledig vrije handel. Deze ondersteunde en versterkte de “Common Rights of All Mankind; instead of the Lives and Property of the People being sported away, at the caprice of a Fool! or a Tyrant.”³⁾ Hij hoopte de tijd mee te mogen maken dat alle geknechte volkeren in hun oude rechten

¹ Het aantal Engelse schepen in de haven van Kanton bedroeg in elk van de periodes 1720-1730 en 1730-1740: 50, in de periode 1740-1750: ca. 56, in de periode 1750-1760: 96 en in de periode 1760-1770: ca. 113, terwijl ook het verscheepte tonnage gestaag groeide. Pritchard, “The Struggle”, 286.

² Cook, “Alexander Dalrymple’s ‘A Collection of Plans of Ports in the East Indies’ (1774-1775): A Preliminary Examination”; een overzicht van zijn omvangrijke werk in Anderson, *The Scottish Nation*, II, 13-14; Pickett, *Bibliography*.

³ Dalrymple, *The Spanish Pretensions*, 6.

en vrijheden hersteld werden – zonder er bij te zeggen hoe hij zich dat had voorgesteld of wat die rechten en vrijheden precies inhielden. In een frontale aanval op het beleid van de EIC op het Indiase subcontinent – en impliciet ook op dat van de Spanjaarden in de Filippijnen en de Nederlanders in Oost-Indië en misschien zelfs wel op dat van de Engelsen ten opzichte van hun straatarme noorderburen – formuleerde hij zijn standpunt als volgt:

Europeans, visiting Countries *already inhabited*, can acquire *no right* in such Countries but from the *good will* of the *Friendly Inhabitants*, or by *Conquest* of *Those* who are *Aggressors in Acts of Injury*: nor can the right of *Conquest* be *justly* extended, when *Acts of Injury*, in the *Natives*, can be construed to proceed from *fear* of the *Strangers*, or from *mistake*: In either case, *Both Parties* being equally culpable, though no criminality in *Either*; the *European* in not sufficiently explaining his peaceable intentions, and the *Native* in not readily apprehending those intentions.⁴⁾

Dat werd gezegd tegen een natie, die vanaf de late Middeleeuwen bij vriend en vijand bekend stond als één groot nest van zeerovers en waar generaties Engelse aristocraten en ondernemers hun rijkdom en maatschappelijke positie te danken hadden aan piraterij en slavenhandel. Maar niet alleen zijn landgenoten en andere Europeanen kregen ervan langs. Wat maritiem Zuidoost-Azië betrof, wees hij op de abjecte houding van de islamitische kustelites tegenover de aborigines (autochtone bewoners⁵⁾) der binnenlanden. Aborigines in Zuidoost-Azië werden van koppensnellen, kannibalisme en andere wreedheden beschuldigd, maar van nature waren ze volgens hem niet slecht, hun barbaarse gewoonten hadden ze ontwikkeld als antwoord op de onderdrukking door de kustelites en slavenjagers. In de geest van Smith's "invisible hand", die niet alleen economische maar ook morele implicaties had, was hij van oordeel dat het doorbreken van het isolement der binnenlanden en het mogelijk maken van rechtstreekse contacten van de aborigines met de beschaafde (Engelse) medemens onvermijdelijk een opvoedende invloed hadden en bevrijdend werkten. Vrije handel betekende misschien niet het einde van de bestaande feodale verhoudingen, maar was er wel een aanslag op. Op het Indiase subcontinent en elders in Azië moesten de Engelsen daarentegen oppassen dat ze niet de omgekeerde weg bewandelden en zich niet gingen gedragen als de kustbewoners van Zuidoost-Azië.

1.2. Dalrymple en de *Regulating Act* van 1773

In deze geest bekritiseerde hij zijn werkgever, de EIC. Die ontwikkelde zich van een genootschap van handelaars met een beperkte doelstelling tot een belangrijke politieke en militaire macht. De EIC-vestigingen in Calcutta, Bombay en Madras bestonden tot dan toe onafhankelijk van elkaar en waren slechts ondergeschikt aan de *Court of Directors* in Londen. Nadat de regering in Londen al sinds het begin der 18de eeuw de EIC privileges en diplomatieke en juridische hulp had gegeven, moest de *Regulating Act* van 1773 door centralisatie van bestuur, rechtspraak en financieel beheer

⁴ Dalrymple, *The Spanish Pretensions*, 7-8. Cursivering is origineel.

⁵ Over de oudste bewoners van Zuidoost-Azië, zie het werk van Glover en Bellwood.

van de EIC een eind maken aan de kwetsbaarheid en de losse samenhang van haar overzeese vestigingen en haar organisatie aanpassen aan haar groeiende machtspositie.⁶⁾

De nieuwe wetgeving, die de EIC op allerlei terreinen bond aan de regering in Londen, ging Dalrymple veel te ver. Hij protesteerde in verschillende geschriften, overigens met weinig succes. Hij vreesde dat Brits-Indië en andere, nieuw te openen vestigingen overspoeld zouden worden door arrogante bestuurders en nutteloze en corrupte baantjesjagers, die snel rijk wilden worden en door hun gedrag de handel, winstgevendheid en reputatie van de EIC alleen maar kwaad zouden doen. Londen diende zich zijns inziens te beperken tot zaken als het formaliseren en bewaken van verdragen die de EIC als handelsorgaan met vreemde mogendheden en vorsten sloot en het stellen van algemene regels en voorwaarden. Want “*The Commerce to India can be carried on only by a Company*”⁷⁾ en niet door het logge, bureaucratische en geldverslindende monster dat door de *Act* in het leven geroepen werd.⁸⁾

Dalrymple rekende voor dat de vrije EIC in het verleden veel geld voor Groot-Brittannië had verdiend en betoogde dat de financiële crisis waar het genootschap op dat moment mee geconfronteerd werd – en waarvoor de voorgenomen *Act* van 1773 mede een oplossing moest bieden – alleen maar verergerd zou worden als toegegeven zou worden aan de wensen van een handvol zelfzuchtige grootaandeelhouders, financiers en industriëlen. Hij bestreed deze lieden in de geest van Adam Smith⁹⁾ en betoogde dat men, om de winstgevendheid van de EIC te vergroten, hun eisen van strengere regulering, beperking van de handel in EIC-aandelen en steeds hogere dividenden van de hand diende te wijzen. Verwijzend naar het verpauperde en uitgeputte Spanje, waarschuwde hij dat het in Azië verdiende geld voorzover dat naar Engeland werd gezonden en niet geherinvesteerd werd in handel en industrie slechts bijdroeg aan inflatie en armoede. Vrije handel, investeringen en expansie waren het panacee voor alle financiële kwalen van de EIC en waren de beste manier om het publieke belang van Groot-Brittannië te dienen, zonder andere naties door geweld, bezetting en hoge belastingen van zich te vervreemden – hij schreef zijn verhandelingen met verschillende oorlogen op het Indiase subcontinent vers in het geheugen.

1.3. “*Extension of Dominion is an irresistible desire*”¹⁰⁾

De EIC moest niet alleen vrij worden gelaten, haar handel moest zijns inziens ook worden uitgebreid. Beide elementen gingen hand in hand, aangezien alleen vrije investeerders en handelaars, aangetrokken door grote potentiële winsten, bereid waren de noodzakelijke investeringen te doen en de vele gevaren te trotseren die op de loer lagen – wat volgens de *Court of Directors* aantoonbaar onjuist was: de kosten die met de uitbreiding van de handel gepaard gingen, gingen de draagkracht van individuele handelaars te boven. Dalrymple wees erop dat de EIC ten oosten van Benkulen op West-Sumatra, waar ze een factorij had, geen vestigingen van betekenis bezat. Om haar positie te verbeteren en de handel met China – die toch al niet onaanzienlijk was – uit te breiden, diende de EIC volgens hem rechtstreeks toegang te krijgen tot de natuurlijke rijkdommen en grond-

⁶ Grant, *A Sketch of the History of the East-India Company*, 333-345; Marshall, *Bengal*, hfdst. 4.

⁷ Dalrymple, *A General View*, 2. Cursivering is origineel.

⁸ Dalrymple, *A Retrospective View*.

⁹ Smith, *Wealth of Nations*, 396-397.

¹⁰ Dalrymple, *A General View*, vi.

stoffen van de Indische archipel, waarnaar in China een welhaast onverzadigbare vraag bestond. Omdat alleen Kanton voor de Engelsen opengesteld was en alle andere Chinese havens voor hen gesloten waren, adviseerde hij de EIC om, naar het voorbeeld van de Nederlanders, binnen te dringen in reeds bestaande, door Chinezen beheerste handelsnetwerken. Chinese handelaars waren overal in Zuidoost-Azië te vinden en via hen kon men toegang krijgen tot Amoy (thans Xiamen in de provincie Fujian), Shanghai, Ningpo (Ningbo) en andere noordelijke havens in China. Zo omzeilde men niet alleen het wegens belastingen, havengelden en allerlei bijkomende kosten zeer dure Kanton maar ook de Chinese *country traders*, die de kustvaart in handen hadden en daar in zijn ogen onnodig veel aan verdienden. Bovendien bestond daar wegens het koude klimaat een uitstekende markt voor de duurere Engelse wollen stoffen.

1.4. Sulu

Ter concretisering van zijn voorstellen wees Dalrymple op de Sulu-archipel, een koloniaal niemandsland gelegen tussen de Nederlandse bezittingen in Oost-Indië en de Spaanse in de Filippijnen.¹¹⁾ Hij bezocht het hoofdeiland Sulu voor het eerst in januari 1761, waarna hij er enkele malen terugkeerde. Behalve dat hij er een lading kaneel kocht, die bij verkoop in Madras een netto winst opleverde van 400%, wijdde hij een gedetailleerde studie aan de Sulu-archipel, waarin hij aan de hand van Spaanse auteurs, een lokale informant en eigen waarneming verschillende aspecten van het gebied beschreef, zoals taal, klimaat, godsdienst, gebruiken en gewoonten van de bevolking, havens, kusten en bestuursvorm.¹²⁾

De Sulu-archipel omvatte enkele honderden eilanden die zich uitstrekten tussen Noordoost-Borneo en de Filippijnen. De grootste waren Sulu (door Spanjaarden Jolo genoemd), het hoofdeiland en de woonplaats van de sultan, Basilan voor de zuidwestkust van Magindano en Tawi-Tawi voor de noordoostkust van Borneo, waarvan het eerste met naar schatting 60.000 inwoners het volkrijkst was. De gehele Sulu-archipel telde naar schatting 130.000 inwoners.¹³⁾ Afgezien van een relatief omvangrijke slavenstand van uiteenlopende herkomst en een handvol Chinezen en hun afstammelingen, bestond de bevolking van de archipel schematisch voorgesteld uit twee delen, de aborigines, door Dalrymple de Indaan genoemd (die tot de Dayaks behoorden), die ook op Borneo voorkwamen en zowel daar als in de Sulu-archipel de meerderheid van de bevolking uitmaakten, en het van elders afkomstige Maleis-sprekende, islamitische volksdeel dat, hoewel de minderheid vormend, de economische en politieke macht in handen had.

¹¹ De Compagnie en na 1800 de kolonie Nederlands-Indië hebben de Sulu-archipel nooit geclaimd. Ze claimden ongeveer 80% van de Indische archipel, waaronder 75% van Borneo, i.e. geheel Borneo minus de noordpunt en een strook langs de noordwestkust tot aan Tanjung Datu, ten westen van Kuching, gebied dat thans, m.u.v. Brunei Darussalam, tot Maleisië behoort.

¹² Dalrymple, "An Essay"; dit is meerdere malen in samenvatting herdrukt, zie Dalrymple, "Geographical Description of the Sooloo Islands", en Dalrymple, "Essay towards an account of Sulu". Over Sulu zie ook Hunt, "Some Particulars Relating to Sulo".

¹³ Deze getallen zijn slechts bedoeld als ruwe indicatie. Soms brak een pokkenepidemie of andere ziekte uit, waardoor de helft of meer van de bevolking het leven liet. Dat gebeurde bijvoorbeeld begin jaren 1760 en opnieuw in 1808. Blair, *The Philippine Islands*, dl 43, 67; Wilkes, *Narrative*, 335; Hunt, "Some Particulars Relating to Sulo", 35-36.

Het sultanaat was groter dan alleen de eigenlijke Sulu-archipel en omvatte ook gebied op Noord-Borneo en een deel van het eiland Palawan (Paragua, Paragoa). Het bestuur van het sultanaat was oligarchisch van structuur en was in handen van de sultan en een aantal *datu* die onderscheiden functies uitoefenden. De acht districten waarin het sultanaat verdeeld was, hadden ieder hun eigen functionarissen en bestuurders. Ten tijde van het bezoek van Dalrymple waren veel functies vacant en regeerde de sultan vrijwel alleen. Dat nam niet weg dat bij belangrijke zaken, zoals het aangaan van een contract met een vreemde mogendheid, het verklaren van oorlog of de aanstelling van een nieuwe sultan, alle geledingen van de sultanaatsingezetenen via hun vertegenwoordigers betrokken waren, waardoor het nemen van besluiten soms veel tijd kostte.

Beschreef Dalrymple de eilanden en het bestuur in vrij neutrale termen, over de “civil society” oordeelde hij hard. Die leed ernstig onder een gebrekkige moraal, waarmee de Engelsen rekening hadden te houden: moord en doodslag behoorden tot het dagelijks leven en werden niet of nauwelijks bestraft:

Every Man, not indeed by the Law, but by Custom, is in these Countries his own Avenger, by which the Sallies of Passion often occasion the most enormous Crimes, and entail Inveteracy and Bloodshed from Father to Son, for Generations.

Stonden de Maleis-sprekende kustbewoners op een acceptabele trap van beschaving, voor de niet-islamitische Indaan kon men volgens Dalrymple wegens hun beperkte denkwereld en bedenkelijke godsdienstige en morele opvattingen slechts medelijden voelen, al zag hij geen enkele aanleiding om hen als mensen af te schrijven. Hun godsdienstig ideeën bevatte elementen van barbaarsheid en wreedheid, maar hoewel ze de schedels van verslagen vijanden verzamelden, waren ze zijns inziens geen kannibalen. Vooral voor hen zou de nauwe omgang met Europeanen heilzaam zijn. Hun meesters, de Maleis-sprekende heersers van het sultanaat, waren in naam islamiet, maar afgaande op de armoedige moskeeën, hun geringe respect voor hun geestelijke leidlieden en de gebrekkige kennis die ze over het algemeen van de islam hadden, stond de godsdienst bij hen in gering aanzien.

1.5. Het verdrag

1.5.1. Onderhandelingen

De komst van de Engelsen moet voor het sultanaat een geschenk uit de hemel geweest zijn. Groot-Brittannië was een wereldmacht in opkomst en maakte in deze jaren indruk met tot de verbeelding sprekende wapenfeiten, waaronder (als onderdeel van de Zevenjarige Oorlog, 1756-1763) de bezetting van Havana (1762-1763) en Manilla (1762-1764), beide Spaans bezit. Dalrymple had in Manilla de voormalige sultan van Sulu Mahomud Allimodin I (r. 1734/5-1748; ook Mohammad Azim ud-Din I en Mohammad Alimuddin¹⁴) en zijn zoon Mohammad Israel (r. 1773-1778) ontmoet, die daar door de Spanjaarden gevangen werden gehouden (1748-1763). Met toestemming van de EIC in Madras bood Dalrymple aan hen in ruil voor een verdrag uit Spaanse gevangenschap te bevrijden,

¹⁴ De namen van de sultans zijn ontleend aan Dalrymple en Forrest, met toegevoegd de moderne variant.

welk aanbod geaccepteerd werd, en in 1763 werden beiden door Dalrymple naar Sulu teruggebracht, waar Mahomud Allimodin I opnieuw als sultan geïnstalleerd werd (r. 1764-1773).¹⁵⁾ Zijn voorganger, Marahom Mahomud Mo-i-Jodin (of: Bantilan Muizzud-Din, r. 1748-1763), de sultan met wie Dalrymple op 28 januari 1761 een verdrag sloot, was een ondernemend man, die gezanten naar het hof in China had gezonden om de keizer geschenken te brengen. Volgens een door Veth geciteerde Chinese bron uit 1730 was dat voor het eerst in 1728 gebeurd.¹⁶⁾ De keizer beschouwde dit als een eerbewijs van een trouwe vazal en zond hem geschenken terug, wat Sultan Marahom uitlegde als een uitnodiging om zaken te doen. Toen Dalrymple, net terug van een reis naar China, zijn voorstellen voor een handelsverdrag aan de sultan voorlegde, was deze derhalve goed op de hoogte van wat een verdrag met de Engelsen voor Sulu kon betekenen. Ook ten aanzien van politieke kwesties wist hij waar hij met Dalrymple en de EIC aan toe was. Anders dan bijvoorbeeld de Spanjaarden in de Filippijnen had Dalrymple in de Sulu-archipel louter en alleen de handel op het oog en was hij niet de voorbode van een bezettende macht. Waar de Spanjaarden een soort christelijke jihad voerden tegen de islam en aan missionarissen een centrale rol toebedeelden in de onderwerping van de Filippijnen, zonder wier arbeid een stabiele kolonie niet mogelijk werd geacht,¹⁷⁾ speelde de godsdienst in het denken van Dalrymple geen enkele rol; van bekeringsijver in traditioneel-christelijke zin was bij hem geen spoor te vinden.

Afgezien van het terugbrengen van Mahomud Allimodin I (die het verdrag van 28 januari 1761 in Manilla tekende op 20 november 1761) en zijn zoon naar Sulu, bestond de overeenkomst die Dalrymple namens de EIC met het sultanaat sloot uit twee delen: het ene betrof de handel tussen beide en het openen van een factorij op Sulu, het andere regelde de afstand van een deel van Noord-Borneo aan de EIC, met toestemming daar op een nader overeen te komen plaats een tweede factorij te openen.

1.5.2. De handel

Het handelsverdrag hield in dat de Engelsen een resident met staf op Sulu zouden plaatsen en jaarlijks een schip uit Brits-Indië naar Sulu zouden zenden met een lading, die het sultanaat zou afnemen voor het dubbele van de inkoopprijs. De goederen die hiervoor in de Sulu-archipel door de EIC werden gekocht, dienden vervolgens in China voor ten minste het dubbele van de inkoopprijs te worden verkocht. Het eventuele verlies dat hierbij onverhoopt zou worden geleden, was voor rekening van het sultanaat; maar ook de winst die gemaakt werd kwam, na aftrek van de kosten, ten goede aan het sultanaat en kon gebruikt worden om de rekening van de EIC te betalen.

In zijn beschrijving van de Sulu-archipel besteedde Dalrymple de meeste aandacht aan de handel en aan de mogelijkheden die hij voor de EIC zag. Jaarlijks kwamen in maart en april enkele jonken van Amoy naar Sulu, die hoofdzakelijk grove katoenen stoffen en ijzeren potten en pannen aanvoerden. Hun retourvrachten bestonden uit parels, parelmoer, vogelnestjes, zeekomkommer (tripang), oesters, hout en zeewier. De winst die de Chinezen op deze ruilhandel maakten liep uiteen van 50% tot 300% of meer, waarbij de grootst winst werd behaald op parels.

¹⁵⁾ Sultan Israel en zijn nicht (zuster?) Potely Diamelen hadden volgens Forrest in Manilla de menuet redelijk goed leren dansen, Forrest, *A Voyage*, 351.

¹⁶⁾ Veth, *Borneo's Wester-Afdeeling*, I, 287.

¹⁷⁾ De Zuñiga, *An historical view of the Philippine Islands*, I, 158.

Ingedeeld naar beschikbaarheid en handelswaarde, gaf Dalrymple een gedetailleerde opsomming van de producten die het eilandenrijk nog meer te bieden had. De export van het sultanaat, die geheel in handen van de EIC zou moeten komen, zou sterk uitgebreid kunnen worden en behalve de genoemde goederen ook goud, diamanten, amber, salpeter, was, honing, oesters, bezoar (gebruikt als medicijn), civet (gebruikt als parfum), schildpadschilden, kruidnagelbast, kopal, peper, kaneel en andere specerijen, kamfer, eerste kwaliteit sago, haaienvinnen, rietsuiker, damar, rijst, diverse zeldzame houtsoorten, rotan en vezels (voor touwen en kabels), plantaardige olie, kleurstoffen, gember, cacao, koffie en schelpen kunnen omvatten. Het welslagen van de regeling hing niet in de eerste plaats af van wat de beide contractanten, het sultanaat en de EIC, elkaar in rekening brachten, maar van de opbrengst ervan in de haven(s) van bestemming.

1.5.3. Noord-Borneo

Om niet geheel te zijn overgeleverd aan de grillen van het sultansbestuur, kochten de Engelsen de noordpunt van Borneo van het sultanaat (“cede[d] – – by way of sale”). De verkoop omvatte het gebied ten noorden van de lijn tussen de Baai van Towsan Abia in het noordoosten en de Baai van Kimanis, die de grens met Brunei¹⁸⁾ vormde, in het westen alsmede alle eilanden voor de kust tot aan de Spaanse bezittingen op en om Palawan. Uitgezonderd was de Baai van Malludu wegens de rijke parelbanken langs de oostoever. De overdracht kreeg in fasen in de jaren 1762-1764 zijn beslag. De wens van Sultan Mahomud Allimodin I, dat zijn zoon Sarafuddin door de EIC werd belast met het bestuur van de overgedragen gebieden, werd ingewilligd. Een van de eilanden, het onbewoonde Balambangan (of Bero Bangan), viel hier buiten; dat werd op 12 september 1762 via een apart contract overgedragen (“granted”), waarna Dalrymple het op 23 januari 1763 namens de EIC formeel in bezit nam (“took possession of”) en er de Britse vlag hees.¹⁹⁾

Onder zeelieden werd de bevolking van Borneo en Sulu wegens haar “roofzuchtigen en verraderlijken aard” zeer gevreesd.²⁰⁾ De wens van de Britten goede betrekkingen met de hoofden in hun omgeving te onderhouden, die vrijwel allemaal belang hadden bij de piraterij, verhinderde krachtig optreden tegen deze gesel der zee, tenzij het hun eigen schepen betrof.²¹⁾ Ze hoopten dankzij de overeenkomst met het sultanaat van overvallen en kapingen gevrijwaard te zijn, doch die hoop ging niet in vervulling.

¹⁸⁾ Het gebruik van de naam Brunei wisselde. Soms werd er het sultanaat mee aangeduid, soms werd (in Engelse bronnen en literatuur) het sultanaat Borneo Proper (het Eigenlijke Borneo) en de State of Borneo genoemd, waarvan Brunei de hoofdstad was, cf. “Report by Consul-General Bulwer”, 679. Hier wordt de naam Brunei gebruikt als aanduiding van het sultanaat, met als hoofdstad Borneo-stad, tegenwoordig Brunei Darussalam met Bandar Seri Begawan als hoofdstad.

¹⁹⁾ Dalrymple, *A full and clear proof*, 31-33; Dalrymple, “An Essay”, 535. Precieze grenzen der bezittingen waren vaak niet geheel duidelijk. Een halve eeuw na Dalrymple werden Balambangan en naburige eilanden beschouwd als behorende tot Brunei.

²⁰⁾ *Zeemans-gids*, 1048.

²¹⁾ Deze Britse terughoudendheid gold ook de slavernij. Een verschil tussen de Engelsen en Spanjaarden in Zuidoost-Azië was dat waar de eersten de slavernij onder hun inlandse bondgenoten oogluikend toelieten, de Spanjaarden, met name de Rooms-Katholieke missionarissen, de slavernij te vuur en te zwaard bestreden. In het bijzonder was het als slaaf houden van een christen door islamieten een voortdurend twistpunt.

1.5.4. Balambangan

Om het handelsverdrag uit te voeren, werd een Engelse koopman met staf op het hoofdeiland Sulu gestationeerd. Zijn positie was niet zonder problemen. De wil van de sultan was wet, ook voor de Engelsen. Er heerste verschil van mening over allerlei zaken, zoals over de precieze waarde van de geleverde en afgenomen goederen en over de vraag in hoeverre het handelsregiem dat de elite ten aanzien van zijn onderhorige aborigines hanteerde – die mochten niet rechtstreeks aan vreemde opkopers leveren – ook in het geval van de Engelsen gold. Een ander probleem was dat de Engelsen soms specerijen aangeleverd kregen die, naar vermoed werd, afkomstig waren uit gebied waarover de Verenigde Oost-Indische Compagnie de opperhoogheid claimde. De sultan had daar geen bezwaar tegen, de Engelse kooplieden op Sulu ook niet, maar Londen, dat elk conflict met Den Haag wilde vermijden, verklaarde dergelijke schending van het VOC-specerijenmonopolie ongewenst en niet alleen in strijd met verdragen over de onderlinge afscherming van de Aziatische bezittingen maar ook met de nationale eer en waardigheid van Albion. Hierom en omdat EIC-schepen Sulu soms niet konden vinden, stelde Dalrymple voor ook een factorij op Balambangan te openen. In een uitvoerige beschrijving wees hij op de gunstige ligging van het eiland aan de route tussen Indische Oceaan en het Verre Oosten en op de nabijheid van Borneo en andere aan grondstoffen en bosproducten rijke eilanden, een archipel die door hem “Oriental Polynesia” werd genoemd. De voordelen voor de handel waren evident:

– – – it is to be observed, the two great gulphs into which all the branches of the Indian trade at last disembogue, are China and Indostan: From these two countries, if we except the spices, not only the investment for Europe, but the Indian trade also, are almost entirely derived, so that the influence of such an establishment as here proposed at Balambangan, must be inexpressible, if considered as the source from whence Indostan will be supplied with spices, &c. and China with these and the various other productions of the Oriental Polynesia, which are in great demand there, though in little estimation elsewhere, as birds-nest, &c. and as the productions of Indostan yield a great profit in the Polynesia, the returns are made with accumulated gain; and hence not only the commodities purchased for Europe from the Chinese, with these returns from the Polynesia, come much cheaper than if purchased with bullion, but the exportation of our home manufactures is increased, by being enabled to dispose of them at lower rates, in consequence of the profits arising from this circulating commerce. Indeed, other countries in the neighbourhood of Balambangan, besides China, will take off woollens and other manufactures from England, in very considerable quantities.²²⁾

Een ondersteunende factor was dat handelsvaartuigen uit China zich de lange zeereis naar Batavia en Makassar zouden kunnen besparen, waar de Nederlanders hoge heffingen en belastingen oplegden, door hun thee, porselein, zijde en andere goederen op Balambangan te verkopen of te ruilen tegen producten van Engelse of Brits-Indische makelij, wat naar verwachting de prijs van de Chinese goederen zou drukken. Want dat de Chinezen naar Balambangan zouden komen leed geen twijfel, dat was hem door Chinese handelaars verzekerd; zeker was dat ook inheemse handelaars Ba-

²² Dalrymple, *A plan*, 98-99; cf. Barton, “Report”.

lambangan zouden weten te vinden, met name de Buginezen, die een aanzienlijk deel van de commerciële prauwvaart in Zuidoost-Azië in handen hadden:²³⁾

as great part of the Bugguese traffick is, in the eyes of the Dutch, clandestine, and carried on to countries where they are very jealous of intruders, there is an evident necessity for some neutral port.²⁴⁾

Een emporium op Balambangan kon profiteren van het feit dat de Spaanse autoriteiten vrijwel alle niet-Rooms-Katholieke Chinezen in de Filippijnen wegens hun steun aan de Engelsen tijdens de bezetting uit Manilla hadden verbannen. Aangezien daarmee een belangrijk handelskanaal was afgesneden, zochten zowel Spaanse als Chinese en Filippijnse handelaars nieuwe havens en afzetmarkten. In het voordeel van Balambangan sprak vervolgens dat het twee uitstekende natuurlijke havens had, die beschutting boden tegen de noordoost- en noordwestmoessons, en dat het wegens zijn klimaat, zoetwaterbronnen en bodemgesteldheid geschikt was voor de teelt van specerijen en andere commercieel interessante gewassen. De Grote Oost mocht officieel voor de EIC gesloten zijn, maar wat de Nederlandse Compagnie op de specerijeilanden en in Ceylon deed, kon de Engelse EIC op Balambangan ook, dacht men.

1.5.5. Spaanse aanspraken

Voor de EIC zou een probleem kunnen zijn het feit de Spanjaarden hun aanspraken op de Sulu-archipel en Noord-Borneo plus eilanden, door hen de Felicia-archipel genoemd, nog niet hadden opgegeven. Dat bleek vrijwel onmiddellijk. Gealarmeerd door het bericht dat er Engelsen in de buurt waren en om (voor de zoveelste maal) iets te doen tegen de piraterij en de strooptochten, die de Sulunezen tot ver in de Filippijnen ondernamen (een auteur schatte hun oorlogsvloot in 1842 op 200 à 250 grote, snelle en goed bewapende prauwen met een bemanning van 10.000 koppen²⁵⁾), probeerden de Spanjaarden in 1760 en opnieuw in 1762 Sulu in te nemen. De eerste aanval werd afgeslagen; tijdens de tweede werd Tanjong Matonda op Sulu bezet, waar de Spanjaarden een nederzetting stichtten en een kerk en een fort bouwden. Deze nederzetting heeft niet lang bestaan, ze werd al snel verwoest en de Spaanse bezetting verjaagd of vermoord.

De Spaanse bemoeienis met Sulu en Borneo ging terug tot het eind van de 16de eeuw. Het heeft hen toen weinig moeite gekost om op Noord-Borneo vaste voet te krijgen. Het bezoek van Drake aan de Molukken in 1579, dat volgens een Spaanse historicus minder vreedzaam verlopen was dan Drake zelf beweerd had,²⁶⁾ was voor Manilla aanleiding in te gaan op het aanbod van een troonpretendent in Brunei, Sirela (Pangerang Seri Lela), dat indien de Spanjaarden hem op de sultanstroon zouden helpen in de plaats van zijn broer, zijn eiland een vazalstaat van de koning van Spanje zou worden. Weinig belang hechtend aan de vraag naar de rechtmatigheid van Sirela's claim, betekende in de ogen van Manilla Spaanse aanwezigheid op Borneo niet alleen een afschrikking van andere

²³ Warren, *The Sulu Zone 1768-1898*, 10.

²⁴ Dalrymple, *A plan*, 83.

²⁵ Blair, *The Philippine Islands*, dl 43, 69.

²⁶ De Zuñiga, *An historical view of the Philippine Islands*, I, 159. De Zuñiga had waarschijnlijk ongelijk of overdreef, aangezien hij over meerdere onderdelen van Drake's reis slecht op de hoogte was.

Europeanen in de archipel, maar vormde die ook een schrede op de weg naar de verovering van de Molukken, waar de Portugezen juist van Ternate verdreven waren. Ter bescherming van de route tussen Manilla en Borneo bouwden de Spanjaarden een vesting op Unsang, het grote schiereiland van Noordoost-Borneo tegenover het eiland Tawi-Tawi.²⁷⁾

Nadat Sirela op de troon was geplaatst (een interventie die in 1580 herhaald moest worden), lanceerden de Spanjaarden een expeditie tegen Magindano en Sulu en legden beide naties een schatting op. Doch de strooptochten – door sommige lokale historici voorgesteld als strijd tegen het Rooms-Katholicisme van de Spanjaarden, wat een der motieven had kunnen zijn ware het niet dat vooral het niet-christelijke volksdeel hiervan het slachtoffer werd – hielden aan. Die werden weer met strafexpedities beantwoord, die wel veel schade aanrichtten en soms gevangenen opleverden doch op de langere termijn niets uitrichtten. Na een korte bespreking van twee strooptochten door Sulunezen in 1589 en 1590, was een vroeg-19de eeuwse Spaanse historicus bijkans wanhopig:

[f]rom that time to the present, the Moors [of Jolo (i.e. Sulu)] have not ceased to infest our colonies. It is incredible what a number of Indians they have made prisoners, what towns they have plundered, what villages they have annihilated, and what ships they have taken. I am inclined to think, that Providence permits this as a punishment on the Spaniards, for delaying the conquest for no less a period than two hundred years, notwithstanding the expeditions and fleets, that have almost annually been sent to attempt it.²⁸⁾

Aangespoord door de hernieuwde Spaanse dadendrang in 1760 en 1762 en om zijn werkgever niet in verlegenheid te brengen, nam Dalrymple het op zich de Spaanse aanspraken op het sultanaat en Noord-Borneo te weerleggen, ten einde op legale wijze de weg vrij te maken voor de EIC. Want als de Spaanse claim rechtmatig was, dan zou het Verdrag van Parijs van 10 februari 1763, dat een einde maakte aan de zevenjarige oorlog in Europa (1756-1763) en voorzag in de teruggave van Manilla (en Havana) aan Spanje, de Engelsen de weg naar de Sulu-archipel kunnen blokkeren.

De kern van zijn betoog was dat de Spanjaarden Sulu weliswaar ooit aan zich hadden onderworpen – dat was voor het laatst gebeurd in 1637 toen Sulu en een deel van Magindano onder Spaanse heerschappij werden gebracht²⁹⁾ – doch nog geen tien jaar later hadden ze (deels wegens ruzie tussen de missie en het leger, deels onder Nederlandse militaire druk) een beschamend vredesverdrag met Sulu moeten sluiten (14 april 1646), op grond waarvan ze zich hadden teruggetrokken en slechts vier kleine eilanden (Pangutaran, Tapul, Siasi, Balanguisan) hadden mogen behouden, deels omdat de missie er bekeerlingen had gemaakt. Ze hadden het sultanaat als een soevereine staat erkend; dat daarbij wederzijds bepaalde rechten en plichten tussen Sulu en Manilla waren overeengekomen en beide in 1737, na een reeks vijandelijkheden, na het aantreden van een nieuwe sultan opnieuw een vredesverdrag hadden gesloten, deed volgens Dalrymple, anders dan Manilla beweerde, niets af aan de soevereiniteit van het sultanaat en aan zijn vrijheid verdragen te sluiten met wie het wilde.

²⁷⁾ “Dr. Leyden’s sketch of Borneo”, 95.

²⁸⁾ De Zuñiga, *An historical view of the Philippine Islands*, I, 209-211; cf. *Ibidem*, 258-261 (1628, 1629).

²⁹⁾ De Zuñiga, *An historical view of the Philippine Islands*, I, 269-272.

Vervolgens wees Dalrymple op de bepalingen van de Westfaalse Vrede, meer in het bijzonder op het vredesverdrag tussen Spanje en de Republiek van 30 januari 1648, dat alle Spaanse expansiedrang in Zuidoost-Azië blokkeerde. (De Engelsen waren toen geen partij – die vrede werd gesloten tussen Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk – maar hadden zich later bij de Westfaalse Vrede aangesloten). Voor Londen was aldus bepalend welke gebieden in 1648 in Zuidoost-Azië wel en welke niet *de facto* Spaans bezit waren. Het verdrag van de Republiek met Spanje had niet alle vragen en territoriale kwesties beantwoord, waaronder de status van Balambangan. Aangezien dat eiland, tezamen met de noordpunt van Borneo en de zuidelijke helft van Palawan, pas omstreeks 1704 door Brunei aan Sulu was afgestaan (“cession”), viel het volgens de Spaanse gouverneur van Manilla niet onder het verdrag van 1646; de rechten en privileges die Manilla ten aanzien van de Sulu-archipel had behouden, golden derhalve ook Balambangan. Onder aanvoering van nog enkele argumenten meende Manilla het recht te hebben de Engelsen de toegang tot Balambangan te ontzeggen en te verbieden handel met Sulu en onderhorigheden te drijven. Met het nota bene aan een Spaanse historicus ontleende argument dat de eilanden tussen Palawan en Noord-Borneo, waarvan Balambangan er een was, nooit Spaans bezit geweest waren dan wel pas door Manilla ná 1648 bezet of opgeëist waren – wat in strijd zou zijn met de verdragen van 1646 en 1648 (dat was inderdaad het geval, aangezien de Spanjaarden pas in 1717 te Labo op Palawan een fort bouwden, dat overigens snel weer werd opgegeven³⁰⁾) – wees Dalrymple alle Spaanse aanspraken en pretenties van de hand. Afgezien van de vraag of Dalrymple op alle punten gelijk had, nam de EIC zijn advies over en negeerde alle Spaanse protesten en aanspraken.

2. Thomas Forrest (1774-1776)

2.1. Opdracht

Op Balambangan werden begin jaren 1770 huizen, schuren en een met stukken geschut uitgerust houten fortje gebouwd en een aantal kooplieden geplaatst, onder wie John Herbert, het hoofd van de factorij, die voordien in Batavia gewoond had, en Edward Coles, John Jesse en Thomas Palmer. De kooplieden kregen de instructie alleen specerijen en andere goederen en producten te kopen die afkomstig waren uit gebieden die buiten het bereik van de Nederlandse Compagnie lagen of niet of niet exclusief door haar opgeëist werden.

Een van die gebieden was Brunei, waartoe tot 1841 het grote en rijke district Sarawak behoorde. Na een gunstig verlopen correspondentie met de sultan werd in augustus 1774 John Jesse vanuit Balambangan in Brunei geplaatst. Hij sloot er namens de EIC een handelsverdrag, dat sterk leek op het verdrag dat Dalrymple met Sulu gesloten had. Daarin werd overeengekomen dat de Engelsen het exclusieve recht op de export van peper kregen (hierover beneden meer). Behalve op Brunei richtten de Engelsen zich op Nieuw-Guinea en een aantal eilanden voor de kust zoals Waigeo, Misool, Batanta en Salawati, waar specerijen voorkwamen.

2.2. Forrest naar Bacan, Gilolo en Nieuw-Guinea

Thomas Forrest, een “Senior Captain” in EIC-dienst met standplaats Fort Marlborough in Benkulen, die de wateren van Oost-Indië goed kende, kreeg de opdracht een onderzoek in te stellen naar

³⁰ De Zuñiga, *An historical view of the Philippine Islands*, II, 21-22, 45.

wat Nieuw-Guinea te bieden had. In de jaren 1774-1776 maakte hij een reis door het eilandenrijk beoosten Celebes die hem tot aan de Geelvinkbaai (Nieuw-Guinea, thans West-Papua) bracht. Op de terugweg deed hij Magindano en Balambangan aan en bezocht hij Jesse in Brunei.

In een zwaarbewapende prauw van 10 ton, de *Tartar*, met een op twee Engelsen na geheel inheemse bemanning en een Buginese *nakoda* (kapitein) die als gids meeging, drong Forrest diep in VOC-territoir door. Het eerste deel van zijn reis voerde hem van Balambangan naar Sulu. Daar was hij de gast van de Engelse resident, Corbet, door wie hij ingelicht werd over de strubbelingen die deze in zijn handel met het sultanaat ondervond. Behalve een EIC-schip, trof Forrest er een prauw uit de Molukken met kruidnagelen aan. Hij vervolgde zijn reis door de Sangir-Taloud-groep ten noorden van Celebes, langs de sultanaten Ternate en Tidore via de zuidkust van Bacan en de zuidpunt van Gilolo naar Nieuw-Guinea. Van alle eilanden die hij passeerde maar ook van sommige eilanden en wateren die hij slechts kende van horen zeggen, noteerde hij de coördinaten en andere bijzonderheden; hij beschreef kusten, koraalriffen, zandbanken, afstanden, zeestromingen, visgronden, zoetwaterplaatsen, winden, inheemse scheepstypen, baaien, havens en ankergronden, wapens van de bevolking, voorkomende gewassen, forten en versterkingen van de Compagnie en hun bezettingen, de onderlinge machtsverhoudingen van de sultans en hoofden en tal van andere zaken.³¹⁾

2.3. Greep van de VOC

Tijdens zijn reis probeerde hij te achterhalen hoe groot de greep van de Compagnie op de economische bedrijvigheid van de inlandse bevolking was, hoe hun controle op het scheepvaartverkeer geregeld was en vooral wat precies Compagniesgebied was en wat niet. Hij vernam dat op gezette tijden een orembaai, kora-kora of pancallang van of namens de Compagnie (het gouvernement Ambon zelf had twee sloepen en zeven pancallangs), herkenbaar aan een Nederlandse vlag en enkele kleine stukken geschut, een inspectiereis maakte, onder meer om de lading en passen van handelsprauwen te controleren. Doch dit uitgestrekte eilandenrijk was moeilijk te bewaken. Zo groeiden op Gilolo, middenin VOC-territoir, overvloedig specerijen en andere nuttige gewassen, waaronder katoenstruiken die de grondstof leverden voor een niet onbelangrijke huisindustrie. De Nederlanders hadden daar geen weet van of lieten die ongemoeid. Indien nodig voorzagen de Buginezen de wevende bevolking van Gilolo van katoendraad, afkomstig uit Bali en Zuid-Celebes waar een bloeiende katoenindustrie bestond. De Fransen waren al geruime tijd op de hoogte van wat eilanden als Gilolo, Ceram, Gebe en Obi te bieden hadden en als ze de kans kregen dreven ze er niet alleen een profijtelijke ruilhandel, maar haalden er ook jonge kruidnagel- en muskaatnootbomen die ze naar hun bezittingen in de Indische Oceaan en West-Indië brachten.

2.4. Ontmoeting met de sultan van Bacan

Hoewel Bacan voor de Engelsen te ver in VOC-territoir lag om er ongestoord en legaal zaken te kunnen doen, kreeg Forrest van Sultan Muhammad Sahadin (1741-80) een vriendelijk onthaal. De sultan, die niet alleen over Bacan heerste maar ook de hoofden aanstelde op Obi, delen van oostelijk Ceram en in de Goram-archipel ten oosten van Ceram, had slechte ervaringen met de Compagnie. Als gevolg van een slepend conflict had hij als woonplaats een huis vlak bij fort Barnevelt in Labu-

³¹ Forrest, *A Voyage*.

han op Bacan aangewezen gekregen, waar hij onder militair toezicht stond. De ontmoeting tussen beiden vond plaats op een afgelegen eilandje, buiten het zicht van de Nederlanders. Wat de verwachtingen van de sultan ook geweest mogen zijn, Forrest bezwoer hem op goede voet met de Compagnie te blijven. Hij wilde niet de schijn wekken dat hij of Groot-Brittannië op enigerlei wijze betrokken was bij de strijd om de macht binnen het sultanaat Tidore, die in de jaren 1770 woedde, of dat hij de sultan steunde in zijn conflict met de Nederlanders.³²⁾ Of Forrest's verslag een geheel correcte en volledige weergave is van wat door beiden is besproken, is niet duidelijk, daar onafhankelijke bronnen ontbreken; maar het advies van de Engelsman aan de sultan, voorzover weergegeven, was in elk geval conform het publiek beleden beleid van Londen ten opzichte van de Nederlandse bezittingen. Of de sultan van Bacan zich veel van de woorden van Forrest heeft aangetrokken, is de vraag; een paar jaar later werd hij met enkele anderen gearresteerd en naar Batavia opgezonden.

De sultan gaf Forrest bij zijn afscheid twee kora-kora's als gewapende geleide mee. Aanvankelijk leek dit een hoffelijk gebaar, dat bedoeld was om het vervolg van zijn reis tot een succes te maken en hem en zijn bemanning te beschermen tegen zeerovers en koppensnellers. Doch al snel bleek dat dat geen gebaar van goede wil jegens Forrest en de EIC was, zoals wel is verondersteld,³³⁾ maar ten doel had te voorkomen dat Forrest Nieuw-Guinea zou bereiken. De sultan heerste ook over een aantal dorpen op de westkust van de Vogelkop en wilde verhinderen dat Forrest te weten zou komen dat daar in slaven gehandeld werd. Niet alleen werden er door Molukkers, waaronder de sultan zelf, Buginezen en anderen Papua's ontvoerd en verkocht, maar Papua's gingen zelf ook op slavenjacht, tot aan de Molukken, de Ambonse eilanden, de Banda-archipel, de Aru- en Kei-eilanden en Timor toe. Forrest ontmoette op Ayu Baba, een eiland ten noorden van Waigeo, een vorst die twee treurig-kijkende vrouwen had, die omstreeks 1765 van Amblau, een eilandje ten zuidoosten van Buru in de Ambon-archipel, ontvoerd waren.

De vraag is opgeworpen of en zo ja in hoeverre Forrest betrokken is geweest bij acties van de opstandige prins Nuku, die in deze jaren in de Grote Oost plaatsvonden.³⁴⁾ Misschien had Nuku op steun van de Engelsen gehoopt in zijn strijd tegen de Compagnie. Maar gelet op de nieuwe wind die door de burelen van de EIC waaide en die in Forrest's instructies terug te vinden is, kan het uitgesloten worden geacht dat hij Engelse steun voor verzet tegen de Compagnie zou hebben aangeboden.

2.5. Nieuw-Guinea

Nieuw-Guinea was het eigenlijke doel van Forrest's reis. Maar hij werd in zijn voornemen er een onderzoek in te stellen gehinderd door zijn Buginese gids. Bijgevallen door enkele bemanningsleden van Bacan, drong die er bij Forrest op aan het vasteland te mijden en zijn bezoek te beperken tot een paar kleine eilanden voor de noordkust van Waigeo. Op eilanden van de Ayu Baba-archipel, die samen met Waigeo en Misore onder Tidore vielen, voelde hij zich veilig omdat daar zijn zakenpartners woonden. Want net als zijn zwager, de sultan van Bacan, was de Buginees een slavenjager van formaat en hij durfde zonder gewapende geleide niet overal op Nieuw-Guinea aan land te gaan

³²⁾ Hierover Widjojo, *Nuku*, hfdst. 4.

³³⁾ Widjojo, *Nuku*, 61.

³⁴⁾ Widjojo, *Nuku*, 140.

uit angst voor de wraak der bevolking. De gouverneur van Ternate probeerde weliswaar de slavenjacht tegen te gaan, doch slaagde daar niet in. Werd er al eens een patrouille naar Nieuw-Guinea gestuurd, dan werd een oude, half blinde slaaf als opperhoofd der slavenjagers opgetuigd en aan de Compagnie overgedragen, die vervolgens mee naar Ternate genomen werd. Dat scheen goed te werken.

Verder naar het oosten voelde de Buginees zich wel veilig en op 27 januari 1775 voer Forrest de Baai van Dore (thans Manokwari op West-Papua) binnen, het meest oostelijke punt op Nieuw-Guinea dat hij zou bereiken. De bevolking van Dore toonde zich aanvankelijk argwanend maar de lucht was vlug opgeklaard. Ze was bereid hem te helpen met het onderhoud van zijn schip en verkocht hem gedroogde vis, sago, varkens, klappers en andere levensmiddelen of ruilde die tegen lappen katoenen en stukken ijzer, die hij speciaal voor dat doel had meegenomen. Gedurende zijn verblijf van drie weken vervaardigde hij een korte beschrijving van land en volk. Op een eilandje in de buurt, Manaswary, vond hij een groot aantal nootmuskaatbomen, waarvan hij ruim honderd jonge exemplaren met kluit meenam.

2.6. Forrest en de Compagnie

Zoals de Nederlanders uit het in 1757 door de Engelsen veroverde Bengalen werden weggehouden, zo was Batavia van oordeel dat alle handel van de Engelsen in de Indische archipel voorkomen diende te worden, dat zelfs elk contact tussen hen en de bevolking onwenselijk was. Werden Engelse schepen al in Indische havens toegelaten – wat lang niet altijd het geval was –, dan slaagden ze er meestal pas na moeizame onderhandelingen in zich te bevoorraden met levensmiddelen, water, vee, brandhout en andere benodigdheden. Toen in de tweede helft van de 18de eeuw het recht van de Engelsen op doorvaart door Oost-Indië werd uitgebreid, nam de waakzaamheid van Batavia navenant toe.³⁵⁾

Het viel Forrest, die niet over de vereiste reisdocumenten of een vergunning van de Compagnie beschikte, aanvankelijk niet moeilijk de Nederlanders te ontwijken en overal inlichtingen te verzamelen. Tijdens zijn verblijf in Dore had hij een ontmoeting met een kora-kora van Tidore, met een met pijl en boog bewapende bemanning van vijftig koppen, die naar hem op zoek was. Deze ontmoeting bestond voornamelijk in de uitwisseling van beleefdheden, maar betekende ook dat de aanwezigheid van een Engels schip bekend begon te raken. Die aanwezigheid was de Compagnie waarschijnlijk voor het eerst ter ore gekomen toen Forrest zijn ontmoeting had met de sultan van Bacan (dec. 1774).³⁶⁾ Het gevolg was dat de Compagnie haar patrouilles opvoerde ten einde hem te pakken; ze zette in de wateren ten oosten van Gilolo een gewapende en geheel met Europeanen bemande sloep

³⁵⁾ Sinds eind jaren 1750 mochten Engelse koopvaarders gebruik maken van een route tussen de Indische Oceaan en Benkulen enerzijds en China anderzijds die langs de noordkust van Ceram en door de kustwateren van de Vogelkop liep. Bij de Vrede van Parijs van 20 mei 1784 werd het recht van de Engelsen op vrije doorvaart uitgebreid tot alle wateren van de archipel. Crowhurst, “The voyage of the Pitt”; *The Annual Register*, (1789) 95; Forrest, *A Voyage*, 182-183; Andaya, *Maluku*, 229; Dalrymple, *Memoir concerning the passages to and From China*; vgl. NA, Ministerie van Koloniën, Kaarten en Tekeningen, Inventaris nr. 222. Tezamen met de zeekaarten van Dalrymple betekende dit het begin van “a new era in the East India Company’s trade with China” volgens Fry, *Alexander Dalrymple*, 35.

³⁶⁾ Knaap, *Memories*, 460. Het is niet geheel zeker dat de hier genoemde Engelsman (“een groot Engels vaartuig of galley”) het schip van Forrest was. Maar dat zijn aanwezigheid omstreeks deze tijd is opgemerkt staat vast.

in, wat erop duidde dat ze de zaak ernstig opnam. Dat leidde op Forrest's terugweg van Nieuw-Guinea tot een kat-en-muis-spel met als gevolg dat hij soms 's nachts moest varen en niet zomaar elke baai kon binnenlopen. Hoewel dat voor problemen met de ravitaillering zorgde, wist hij uit de handen van de Compagnie te blijven. Hij deed bij voorkeur eilanden aan waarvan de bewoners de Compagnie geen warm hart toedroegen, zoals Salawati, waarvan de vorst recentelijk naar Kaap de Goede Hoop was verbannen,³⁷⁾ en Misool, waar de Compagnie gehaat was wegens “many severities, and even robberies committed by their cruising panchallangs and corocoros”,³⁸⁾ waarschijnlijk doelend op uit de hand gelopen gouvernementele strafexpedities.

2.7. Bezoek aan Magindano

Op het moment dat Forrest op het grote eiland Magindano (ook Maguindanao; thans Mindanao) arriveerde, was de macht in het gelijknamige sultanaat formeel in handen van Sultan Paharadine (r. ca. 1755-1780). Met zijn naaste familie woonde hij in de dubbelstad Selangan-Magindano, aan weerszijde van de Pelangi-rivier (de “Rio Grande van Magindano” volgens Spaanse historici), enkele kilometers stroomopwaarts vanaf de monding; leden van de uitgebreide sultansfamilie, de *datu*, heersten over de eilanden en districten waarin het sultanaat verdeeld was. De macht en invloed van het sultanaat beperkten zicht tot de kust en reikten slechts “as far inland as a horn can be heard from the beach”.³⁹⁾

De Spanjaarden, die aan het begin van de 16de eeuw in Zuidoost-Azië waren gearriveerd, hebben in 1579 een poging gedaan om geheel Magindano te onderwerpen of op zijn minst te dwingen tot het betalen van een schatting. Dit was mislukt en ook daarna hebben ze het gehele eiland nooit blijvend en effectief aan zich weten te onderwerpen; zoals Dalrymple voor hem, constateerde Forrest dat de eilandbevolking Magindano niet als onderdeel van de Spaanse Filippijnen beschouwde.⁴⁰⁾

De Spanjaarden hadden hun machtsbasis en bestuurlijke centra in de provincies Misamis en Caraga langs de west- en noordkust van Magindano, al waren ze ook daar niet veilig, getuige de plunderingen, brandstichtingen en moordpartijen waarvan niet alleen de inlandse bevolking maar ook enkele missionarissen het slachtoffer werden.⁴¹⁾ In het noorden van Magindano hadden de Spanjaarden ook nederzettingen gesticht van christenen die uit andere delen van de Filippijnen afkomstig waren. Forrest vernam dat enkele tientallen geroofde christenen als slaven in het sultanaat Magindano gehouden werden, waar ze dienden als soldaten, lijfwachten en bedienden van de elite en als scheepsbemanningen tijdens handels- en strooptochten. Het Spaanse fort op het eiland stond (sinds 1630) in het zuidwesten in Zamboanga, tegenover het eiland Basilan. Het was echter niet in staat een halt toe te roepen aan de rooftochten vanuit Magindano en Sulu, en begin 18de eeuw werd het garnizoen opgeheven. Tenslotte leefde er in de binnenlanden een aantal volkeren en clans, waarvan sommige geïslamiseerd waren, andere een traditionele religie aanhingen en die ieder hun eigen sultan, vorst en dialect hadden.

³⁷⁾ Forrest, *A Voyage*, 156. Zeer waarschijnlijk is bedoeld Kaap de Goede Hoop in zuidelijk Afrika. Maar er was ook een Kaap de Goede Hoop op de noordkust van de Vogelkop.

³⁸⁾ Forrest, *A Voyage*, 153-154.

³⁹⁾ Forrest, *A Voyage*, 264.

⁴⁰⁾ Zie ook Lorlertratna, *A Quest for Insularity*, 62.

⁴¹⁾ De Zuñiga, *An historical view of the Philippine Islands*, I, 6, 260-261.

Het bezoek van Forrest aan het sultanaat, dat op 5 mei 1775 begon, was veel uitgebreider en vrijer, en het leverde veel meer gegevens op over land, volk, regeringsvorm, handel en wetten dan zijn reis door de Grote Oost, toen hij in feite voortdurend voor de Nederlanders op de loop was. Met name kroonprins Kibad Sahriyal, de *rajah moodo* (lett.: jonge koning, vgl. Ind.: *rajah muda*), een neef van de sultan, en Fakymolano (Pakir Maulana Kamsa), zijn vader en een oudere broer van de sultan, die de feitelijke macht in handen hadden, waren Forrest ter wille.

The Sultan had the character of a weak man; and Rajah Moodo, being in possession of the crown lands, which his father Molano had made over to him, when he resigned the Sultanship to his brother, held the sinews of power, Paharadine's own lands not being so considerable. – – – Rajah Moodo, to whom I luckily attached myself at first, lodged me very well in his own fort, and hauled up my vessel on the dry land. He, on all occasions, showed me civility, and gave me assistance. Besides, his court (if I may so call it) was crowded, in comparison of the Sultan's; which demonstrated to me his superior power.⁴²⁾

Forrest maakte tijdens zijn verblijf uitgebreid kennis met de hoofse etiquette en intriges, en met de internationale politieke en economische betrekkingen van Magindano. De sultansfamilie was via huwelijken verbonden met sultansfamilies in de omgeving, waaronder die van Sulu. Hoewel de elite de beschikking had over gewilde goederen als opium uit Bengalen, slaven, sierraden, stoffen uit Engeland en Brits-Indië, wapens, ijzeren en koperen gebruiksvoorwerpen, porselein en aardewerk, was Magindano als geheel niet welvarend. De belangrijkste oorzaak was dat de Spanjaarden het sultanaat in een economische wurggreep hielden en verhinderden dat jonken vanuit China rechtstreeks Magindano bereikten, precies zoals de Compagnie jonken uit China verbood rechtstreeks op de Molukken te varen. Zoals de Chinese importen voor de Molukken via Batavia en Makassar liepen, zo maakten voor Magindano bestemde goederen noodgedwongen een omweg via Manilla, Sulu of Noord-Borneo; in beide gevallen was deze handel het domein van lokale Chinese en inheemse handelaars en prauwvaarders. In Magindano ruilden ze hun waar tegen hout, rotan, damar (hars), kruidnagelbast, zeekomkommer, schildpadschilden, vogelnestjes, hertenvlees, was, rijst, eetbare knollen en andere bosproducten, stofgoud en lokaal vervaardigde stoffen, alsmede slaven waarvan de slimste en sterkste voor Batavia en Manilla bestemd waren. Daarnaast vormden de naburige eilanden, Nederlandse en Spaanse bezittingen en passerende Europese schepen en inlandse prauwen dankbare doelwitten van roofovervallen, kapingen en slavenjachten.

Over het algemeen waren dergelijke rooftochten economische activiteiten, die een onderdeel waren van de lokale volkshuishoudingen en in die zin gingen ruilhandel en roof naadloos in elkaar over. Naburige eilanden en volkeren waren dan vrienden en bondgenoten, dan weer vijanden en potentiële doelwitten. Een groot deel van de buit, waaronder slaven, werd via speciale havens uitgevoerd of geruild tegen importen, waarbij niemand vroeg naar de herkomst der goederen. Rooftochten werden gehouden op bevel of op zijn minst met goedkeuring van de elite, die een vast percentage van de opbrengst kreeg. Soms namen vorsten hun toevlucht tot piraterij ter compensatie van de verliezen die ze leden door de strenge regulering van de handel door de Spanjaarden en de Compagnie,

⁴²⁾ Forrest, *A Voyage*, 222-224.

die een verwoestende werking op de inheemse prauwvaart en daarmee op het welvaartspeil van de bevolking had. Op 11 november 1774 trof Forrest op de rede van Kegayan, een eiland in de Sulu-archipel, een zwaarbewapende prauw, die eigendom was van de vorst van het eiland, een *datu* van Sulu, die gebruikt werd voor handels- en strooptochten in de noordelijke Filippijnen en juist bezig was haar lading aan wal te brengen.⁴³⁾ Maar het kwam ook voor dat overvallen onderdeel waren van een politiek steekspel. In mei 1775 werd op Magindano bekend dat kort tevoren Balambangan door Datu Teting, een neef van de sultan van Sulu, overvallen was. De gebouwen van de factorij waren verwoest, goederen ter waarde van een miljoen Spaanse dollars waren geroofd en de aanwezige Engelse kooplui, Buginese en Chinese arbeidskrachten en bedienden en India'se sepoy's waren gedood of hadden hun toevlucht gezocht op Labuan, een eiland gelegen tegenover de monding van de Borneo-Rivier (Baai van Brunei) dat hen door de sultan van Brunei was afgestaan. Toen Forrest te kennen gaf dat hij opnieuw de Engelse vlag in Balambangan wilde hijsen, werd hem dat door de sultan van Magindano verboden met als argument dat een gewapend conflict de voor Magindano vitale familie- en handelsbetrekkingen met Sulu zou kunnen schaden.

In de Britse pers werd onmiddellijk naar de Spanjaarden gewezen als degenen die achter de overval op Balambangan zaten; anderen zagen er de hand van Batavia in; weer anderen wezen op de verraderlijke inborst van de bevolking⁴⁴⁾ of zagen de overval als wraak van het sultanaat Sulu op de Engelsen omdat die sinds 1774 ook zaken met Brunei deden. Vrijwel zeker hebben (ook) de sultan van Magindano en zijn naaste familie er de hand in gehad. Die zagen hun kans schoon een Engelse factorij op hun grondgebied te krijgen, die een tegenwicht moest bieden tegen de Spanjaarden. Onmiddellijk werd door de sultan van Magindano ter vervanging van Balambangan Bunwoot aan de EIC afgestaan, een onbewoond, vruchtbaar eiland ten noordwesten van de hoofdplaats. De overeenkomst was gedateerd 12 september 1775. Forrest bouwde er hutten, legde er tuinen en akkers aan en plantte er de nootmuskaatbomen die hij van Nieuw-Guinea had meegenomen.

3. Brunei en Noord-Borneo

3.1. Bevolking

Na een verblijf van acht maanden vertrok Forrest in januari 1776 van Magindano met in zijn bezit, behalve het Bunwoot-contract, twee vriendschapsbetuigingen van de *rajah moodo*, de ene bestemd voor de Engelse koning George III (*1738; r. 1760-1820), de andere voor het EIC-bestuur. Hij trof Balambangan verlaten en verwoest aan en vervolgde zijn weg langs de noordwestkust van Borneo naar Borneo-stad, dat een paar kilometer stroomopwaarts van de monding van de gelijknamige rivier gelegen was. Op de rede trof hij een Engels schip doch vernam van Jesse, de Engelse resident, dat zijn handelspost een zieltogend bestaan leidde. De oorzaak was gelegen in het feit dat beide partijen het contract, dat Jesse met de sultan had gesloten, niet naleefden.

De bevolking van Noord-Borneo bestond ruwweg uit drie hoofdgroepen, die voor de plannen van de Engelsen even belangrijk waren, zij het om verschillende redenen: behalve de gebruikelijke Maleis-sprekende kustbewoners, een volk van zeerovers, prauwvaarders en handelaars, en de niet-islamitische Indaan en Marut, behorende tot de Dayaks, die hier en daar langs de kust woonden

⁴³ Forrest, *A Voyage*, 14-15.

⁴⁴ "Report by Consul-General Bulwer", 681; Blair, *The Philippine Islands*, dl 43, 67-68; Hunt, "Some Particulars Relating to Sulo", 35; Dalrymple, *An account*, 2-4.

doch meest de binnenlanden bevolkten vanwaaruit ze de kustbewoners van allerlei bosproducten en grondstoffen voorzagen, waren er de Chinezen. Deze laatste groep bestond ten enen uit families die er al generaties woonden en ten anderen uit zeelui, plantagearbeiders, koelies, scheepsbouwers en andere handwerkslieden die er slechts tijdelijk verbleven en naar behoefte uit China werden aan-gevoerd.⁴⁵⁾

3.2. Chinezen in Brunei

Over de bestuursvorm van Brunei in de jaren 1770 zijn de bronnen niet eensluidend. Volgens Jesse, die er geruime tijd verbleef en daardoor waarschijnlijk het meeste recht van spreken heeft, werd het land bestuurd door een sultan en een aantal functionarissen: een *bendahara*, die het dagelijks bestuur van het sultanaat in handen had, een *de gadong*, het hoofd van de huishouding van de sultan, een *tomongong*, de aanvoerder der strijders in geval van oorlog, een *pa-mancha* die bemiddelde bij onenigheden, en een *shabandar*, de havenmeester. Daarnaast was er een aantal lagere hoofden, de *pangaran*, “who often tyrannise over the people” volgens Forrest.⁴⁶⁾ Deze hoofden vormden een soort staatsraad, die in bijzondere situaties bijeengeroepen werd.⁴⁷⁾

De Chinese component van het bestuur van het sultanaat – en van de samenleving als geheel – was aanzienlijk. Voorbijgaand aan het feit dat in prehistorische tijden migranten van Zuidoost-China en Taiwan naar maritiem Zuidoost-Azië, waaronder Noord-Borneo, getrokken waren,⁴⁸⁾ kan hier volstaan worden met de mededeling dat de eerste bezoeken van Chinezen aan de Indische archipel in historische tijden, zeer waarschijnlijk ook aan Borneo, in de 4de eeuw nC plaatsvonden. Vanaf het midden van de 7de eeuw was Borneo opgenomen in een handelsnetwerk dat zich uitstreckte tussen de Indische Oceaan en het Verre Oosten. Chinese zijde en porselein werden er geruild tegen de voortbrengselen van land en zee. Eind 18de eeuw arriveerden in Brunei jaarlijks vijf tot zeven grote Chinese jonken (van 500 ton of meer), waarvan de meeste Amoy als thuishaven hadden. Behalve Brunei deden ze havens als Manilla, Makassar, Sulu, Aceh en Batavia aan, waarna ze na een rondreis van anderhalf tot twee jaar weer naar China terugkeerden. De uitvoer van Brunei was echter nog maar een schim van wat die was in de tijd dat de Chinezen er een grote kolonie hadden, die behalve Brunei ook het huidige Kinibalu omvatte,⁴⁹⁾ misschien wel geheel Borneo.⁵⁰⁾ Jaarlijks arriveerden toen tientallen grote en kleine Chinese vaartuigen. Die bloeiperiode in de betrekkingen tussen China en Borneo was begonnen tijdens keizer Chu Yuan-chang (Zh Yuánzh ng), de stichter van de Ming-dynastie (r. 1367/8-1398). Dit maritieme handelsimperium had ook delen van de Sulu-archipel en de Filippijnen omvat.⁵¹⁾ Deze periode leefde voort in het volgende, tot het schemergebied tussen geschiedenis en mythe behorende verhaal

⁴⁵⁾ Het bouwen van schepen was in Brunei veel goedkoper dan in China. Een jonk van bijna 600 ton kostte 4.250 Spaanse dollars en nam nog geen drie maanden om te bouwen. De werklieden en het ijzerwerk werden uit China aangevoerd, Borneo leverde eerste klas hout. Jesse, “Substance”, 24-25.

⁴⁶⁾ Forrest, *A Voyage*, 408.

⁴⁷⁾ Jesse, “Substance”, 24; “Dr. Leyden’s sketch of Borneo”, 94.

⁴⁸⁾ Bellwood, “The origins”, 25-38.

⁴⁹⁾ Veth, *Borneo’s Wester-Afdeeling*, Boek III, hfdst. i en ii.

⁵⁰⁾ Deze suggestie is van Beeckman, *Voyage*, 46, die spreekt over “the Raja of Borneo, who was a Supreme King over the whole Island”. Met “Borneo” bedoelde hij waarschijnlijk Brunei.

⁵¹⁾ Levathes, *When China Ruled the Seas*, 197; Veth, *Borneo’s Wester-Afdeeling*, boek III, hfdst. i.

[t]hat the emperor of China sent a great fleet for the stone of a snake which had its residence at Keeney-Baloo; that the number of people landed was so great as to form a continued chain from the sea, and when the snake's stone was stole it was handed from one to the other till it reached the boat, which immediately put off from the shore and carried the prize to the junks; they, immediately sailing, left all those who were ashore behind, though their dispatch was not enough to prevent the snake's pursuit, who came up with the junks and regained his treasure.⁵²⁾

Na het midden van de 15de eeuw lijken de contacten met het Rijk van het Midden te zijn afgenomen, waarna ook het aantal Chinese inwoners van Borneo terugliep. Hun plaats werd ingenomen door handelaars van de Filippijnen, Java, Sumatra, de Straat Malakka en verschillende plaatsen op het Maleisische schiereiland. In 1530 sloot Brunei een verdrag met de Portugezen, op basis waarvan handelscontacten met Malakka en later Macao werden aangegaan. Overvallen op Europese schepen op de rede van Brunei behoorden echter niet tot het verleden, iets dat ook Olivier van Noort ontdekte. Tijdens zijn bezoek aan Borneo-stad eind december 1600/begin 1601 trof hij er Chinese handelaars uit China, Johore en Patani. Van Noort kocht er voor veel geld een lading peper. Overvallen door piraten dreigden voortdurend en hij kon ze slechts door verhoogde waakzaamheid voorkomen.⁵³⁾

Twee eeuwen later waren de Chinese inwoners van Brunei nog steeds een economische macht van betekenis. Met uitzondering van de Buginezen konden de lokale prauwvaarders en handelaars niet tegen hen op. Die waren al blij als ze geen verlies leden, terwijl de Buginezen en Chinezen grote winsten maakten. Voor een deel werd dat toegeschreven aan het feit dat ze nauwkeurig wisten wat de waarde van allerlei goederen op de internationale markt was. Daarnaast ontbraken onder de inlanders juridische instrumenten om zakelijke geschillen te beslechten en schulden te innen, terwijl de Buginezen en Chinezen hun eigen wetten en ere- en handelscode hadden.⁵⁴⁾

3.3. *Het contract met Brunei*

Net als tijdens Van Noort's bezoek, waren eind 18de eeuw alle peperplantages in Noord-Borneo in handen van Chinezen. Die plantages brachten toen jaarlijks 4.000 pikol peper voort, die voor 172 Spaanse dollars per pikol aan Chinese jonken verkocht werd.⁵⁵⁾ Het contract dat Jesse eind 1774 met Brunei sloot, bepaalde dat de opbrengst van de peperplantages in Engelse handen kwam en dat de export via de factorij op Balambangan zou verlopen. Verwacht werd dat de uit de markt gedrukte Chinese opkopers daarheen zouden komen en dan niet alleen peper zouden innemen maar ook allerhande goederen uit Europa en Brits-Indië, die er in de pakhuisen lagen opgeslagen. Daarnaast werd de bevolking van Brunei verplicht nieuwe peperplantages aan te leggen, ten einde de productie op te voeren. Enerzijds zou dit de prijs drukken, anderzijds zou door de toenemende export van peper de welvaart groeien. Sommige Dayaks zouden dit voorbeeld waarschijnlijk volgen, waardoor die zouden nalaten de belangen van de EIC te schaden en hun barbaarse gewoonten als het koppensnel-

⁵²⁾ Dalrymple, *A plan*, 41. Keeney-Baloo (Kini Balu) is de naam van zowel een meer als een berg op N.-Borneo.

⁵³⁾ *Wonderlijk Voyagie*, 48-49.

⁵⁴⁾ Over het wetboek der Buginezen, zie Mattulada, *Latoa*. Diss. UI, Jakarta, 1975; "Niemann over de Latowa (1884)".

⁵⁵⁾ Jesse, "Substance", 21.

len en het willekeurig doden van slaven zouden laten varen. Aangezien de groeiende welvaart van Brunei ongetwijfeld piraten zou aantrekken, werd afgesproken dat de Engelsen de pepertransporten van Brunei naar Balambangan tegen overvallen zouden beschermen.

Hoewel de Engelsen overtuigd waren van de betrouwbaarheid van hun handelspartners en de peper uit Brunei aanvankelijk volgens afspraak op Balambangan werd afgeleverd, bracht dit contract niet wat ze ervan verwacht hadden. Voor een belangrijk deel lag dat aan henzelf. De gedwongen pepercultuur riep verzet op. De Chinese plantage-eigenaars staakten al spoedig de verzending van peper naar Balambangan en verkochten die weer aan passerende Chinese jonken, aangezien de twee Engelse oorlogsbodems die vanuit Bombay gezonden waren om tegen piraten te worden ingezet, voor iets anders werden gebruikt. Binnen een half jaar hadden zeerovers voor 20.000 Spaanse dollars aan peper van Brunei buitgemaakt. Gecombineerd met de val van Balambangan bracht dit de Engelsen tot de overtuiging dat de handelspost in Borneo-stad weinig toekomst had.⁵⁶⁾

4. Nawoord: Balambangan, Dore, Bunwoot, Brunei en Labuan

Het werk van Dalrymple en Forrest is niet geheel vruchteloos gebleven. Hoewel hun initiatieven maar in beperkte mate tot expansie van de EIC in maritiem Zuidoost-Azië hebben bijgedragen, hebben hun reisverslagen en rapporten de kennis van het gebied in Groot-Brittannië aanzienlijk vergroot. In die zin waren ze wegbereiders. Ze raadden aan Chinese kooplieden te zien als zakenpartners en niet uitsluitend als concurrenten en zich niet alleen op Kanton maar ook op havens in het noorden van China te richten. Dit advies werd door de *Court of Directors* in overweging genomen, hoewel het niet nieuw was, aangezien aan het begin van de 18de eeuw, toen de Engelse handelsvaart op China nog maar net begonnen was, hetzelfde was gezegd onder aanvoering van dezelfde argumenten.⁵⁷⁾ Maar men kon geen waardering opbrengen voor Dalrymple's kritiek op het beleid van het bestuur. Men verweet hem dat hij zich bemoeide met zaken die hem niet aangingen en dat andere Europese naties met zijn werk, waarvan hij een deel dat gevoelige informatie bevatte zonder toestemming liet drukken, hun voordeel zouden kunnen doen. Dit laatste verwijt, dat ook aan het adres van Forrest gemaakt werd, was niet geheel ongegrond aangezien de Nederlanders, de Fransen, de Denen en de Zweden, ieder met hun eigen Compagnie, de Engelsen in Azië sterk beconcurrerden. Sommigen schreven de overval op Balambangan in 1775 zelfs toe aan Dalrymple's gebrek aan discretie.⁵⁸⁾

In 1803, bijna 30 jaar na de verwoesting, werd de factorij op Balambangan heropend. In oktober van dat jaar arriveerde het eerste konvooi met voorraden, arbeiders en soldaten, doch binnen een jaar werd deze onderneming opgegeven daar de kosten hoger waren dan de opbrengst. Engelse schepen vergingen op de zand- en koraalbanken voor de kust en andere werden overvallen, waarbij de bemanning vermoord of ontvoerd en de lading geroofd werd.⁵⁹⁾

De Engelse factorij op Sulu is nog enige tijd na de verwoesting van Balambangan blijven bestaan, doch leidde een armetierig bestaan, niet in de laatste plaats door de interne onlusten waaraan het sultanaat soms ten prooi viel. In 1812 plaatste Sir Th.S. Raffles, Lt. Gouverneur van Java en Onder-

⁵⁶⁾ Raffles, *Memoir*, 60.

⁵⁷⁾ Beeckman, *Voyage*, 144.

⁵⁸⁾ Dalrymple, *An account*, 2-4.

⁵⁹⁾ Horsburgh, *India Directory*, II, 393, 402.

horigheden (1811-1816), een resident te Sulu, die er twee jaar bleef. In 1814 zocht Datu Adanan, een troonpretendent, tevergeefs de steun van de Engelsen om zijn ambitie om sultan van Sulu te worden te realiseren.⁶⁰⁾

Over Bunwoot valt weinig meer te vertellen dan dat de Engelsen niet op de uitnodiging van Magindano zijn ingegaan en na het vertrek van Forrest geen gebruik gemaakt hebben van de aangeboden faciliteiten.

Het heeft bijna 20 jaar geduurd voordat de EIC reageerde op de aanbevelingen van Forrest ten aanzien van Dore. Nadat een Britse expeditie naar Nieuw-Guinea in 1791 slechts een paar nieuwe zee-kaarten had opgeleverd, stichtte de EIC in 1793 een versterkte nederzetting in Dore. De bevolking leek er redelijk vredelievend, althans dat was de indruk die Forrest gekregen had, doch dat bleek niet zo te zijn. Na een (waarschijnlijk) door de sultan van Tidore geïnstigeerde overval van Papoea's op de vestiging, trokken de Engelsen zich in 1795 van Nieuw-Guinea terug.

Met het mislukken van de poging de factorij op Balambangan te heropenen, was voorlopig ook het lot bezegeld van de Engelse vestiging in Brunei. Die leed na het vertrek van Jesse een kwijnend bestaan. Chinese jonken bleven weg en verschillende keren werden Europese schepen voor de kust overvallen en hun bemanningen en de factorijbezetting vermoord, waarna de Engelsen zich ook vandaar terugtrokken. Kort na 1800 trof een bezoeker er slechts de overblijfselen van de factorij aan; de meeste Chinese inwoners waren vertrokken en de pepertuinen waren in verval geraakt.⁶¹⁾ De Engelsen hebben de belangstelling voor Borneo echter niet verloren en na verloop van tijd keerden ook de grote Chinese jonken terug (dertien in 1831). In 1818 wees Charles C. Assey (1780-1821), voorheen eerste gouvernementssecretaris onder Raffles op Java, als een der eersten opnieuw op de kansen en voordelen die een vestiging op Noord-Borneo bood en in december 1846 werd Labuan, dat over steenkoolreserves bleek te beschikken, (voor de tweede maal) aan de Britten overgedragen. Dat gebeurde via de eerste negentiende-eeuwer die concrete initiatieven in deze zin nam: James Brooke (1803-1868). Hij was in 1839 vanuit Singapore in Sarawak gearriveerd, waar hij korte tijd later de macht overnam. Maar zijn verhaal en dat van de Britse bemoeienis met Noord-Borneo in de 19de en 20ste eeuw is elders reeds verteld.⁶²⁾

⁶⁰⁾ Hunt, "Some Particulars Relating to Sulo", 36.

⁶¹⁾ Veth, *Borneo's Wester-Afdeeling*, boek III, 297.

⁶²⁾ *A Selection from Papers Relating to Borneo*, 19; Keppel, *Expedition*, II, hfdst. 10; Runciman, *The White Rajah*; Low, *Sarawak*.

Afkortingen

EIC	East India Company
r.	regeerperiode
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie

Literatuur

Anderson, Wm., *The Scottish Nation; or the Surnames, Families, Literature, Honours and Biographical History of the People of Scotland*. Deel II. Edinburg: A. Fullarton & Co., 1867

The Annual Register or a View of the History, Politics, and Literature, For the Year 1760. 7de ed., Londen: J. Dodsley, 1789

Barton, J., “Report made to the Chief and Council of Balambangan, made by Lieut. James Barton, of his several Surveys”, in: *Miscellaneous Papers Relating to Indo-China*, Trübner’s Oriental Series, Vol. I. (Kegan Paul, Trench, Trübner & Co Ltd., 1886; repr. Routledge, 2000, 2001) 4-20

Beeckman, D., *A Voyage To and From the Island of Borneo, in the East-Indies etc.* Londen: T. Warner, 1718

Bellwood, P., “The origins and dispersals of agricultural communities in Southeast Asia”, in: I. Glover, P. Bellwood, eds., *Southeast Asia. From prehistory to history*, (Londen, New York: Routledge, 2004) 21-40

Blair, E.H. e.a., ed., *The Philippine Islands, 1493-1898: explorations by early navigators, descriptions of the islands and their peoples, their history and records of the catholic missions, as related in contemporaneous books and manuscripts, showing the political, economic, commercial and religious conditions of those islands from their earliest relations with European nations to the close of the nineteenth century*. Deel 43, 1670-1700, Cleveland, Ohio: The Arthur H. Clark Company, 1906

Cook, A.S., “Alexander Dalrymple’s ‘A Collection of Plans of Ports in the East Indies’ (1774-1775): A Preliminary Examination”, in: *Imago Mundi*, 33 (1981) 46-64

Crowhurst, R.P., “The voyage of the Pitt – a turning point in the East India navigation”, *Mariner's Mirror*, vol. 55 (1969) 43-56

Dalrymple, A., “An Essay, towards an account of Sooloo”, in: *Oriental Repertory*. Deel I (1782) 499-578.

Dalrymple, A. “Essay towards an account of Sulu”, in: *The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*. (januari 1849) 512-531

Dalrymple, A., *A Plan for Extending the Commerce of this Kingdom, and of the East-India-Company*. Londen: J. Nourse e.a., 1769

Dalrymple, A., *A General View of the East India Company, written in January, 1769*. Londen: J. Nourse e.a., 1772

Dalrymple, A. *A full and clear proof, that the Spaniards can have no claim to Balambangan*. Londen: J. Nourse e.a., 1774

Dalrymple, A., *The Spanish Pretensions Fairly Discussed*. Londen: G. Bigg, 1790

Dalrymple, A., *Memoir concerning the passages to and From China, by Dalrymple. June 1782*. Derde editie. Londen: G. Bigg, 1787.

Dalrymple, A., *An account of what has passed between the India directors and Alexander Dalrymple: intended as an introduction to a plan for extending the commerce of this kingdom, and of the Company, in the East-Indies by an establishment at Balambangan*. Londen: J. Nourse e.a., 1769

Dalrymple, A., “Geographical Description of the Sooloo Islands”, in: “Miscellaneous Tracts”, 44-59, in: L.D. Campbell, *The Asiatic Annual Register, or, View of the History of Hindustan, and of the Politics, Commerce, and Literature of Asia*. [deel VI]. For the Year 1804. Londen: T. Cadell e.a., 1806

Dalrymple, A., *A Retrospective View of The antient System of the East-India-Company, with a Plan of Regulation*. Londen: John Sewell, 1784

Forrest, Th., *A Voyage to New Guinea, and the Moluccas, from Balambangan: including an Account of Magindano, Sooloo, and other Islands – – – During the Years, 1774, 1775, and 1776*. Dublin: Price e.a., 1779

Fry, H.T., *Alexander Dalrymple (1737-1898) and the Expansion of British Trade*. Fr. Cass and Comp ltd, 1970; herdr. Abingdon, Oxon: Routledge, 2013

Grant, R., *A Sketch of the History of the East-India Company, from its first formation to the passing of the Regulating Act of 1773; with a summary view of the changes which have taken place since that period in the internal administration of British India*. Londen: Black, Parry and Co, 1813

Horsburgh, J., *India Directory, or Directions for sailing to and from the East Indies, China, New Holland, Cape of Good Hope, Brazil, and the interjacent ports*. 3de dr., deel II, Londen: Parbury e.a., 1827

Hunt, J., “Some Particulars Relating to Sulo, in the Archipelago of Felicia, by J. Hunt Esq”, in: J.H. Moor, *Notices of the Indian Archipelago, and adjacent countries*. Deel I, “Appendix”, 31-60

Jesse, J., "Substance of a Letter tot the Court of Directors from Mr. John Jesse, dated July 20, 1775, at Borneo Proper", in: *Miscellaneous Papers Relating to Indo-China*, Trübner's Oriental Series, Vol. I. (Kegan Paul, Trench, Trübner & Co Ltd., 1886; repr. Routledge, 2000, 2001) 20-26

Keppel, H., *The Expedition to Borneo of H.M.S. Dido for the Suppression of Piracy*. 2 delen. Londen: Chapman & Hall, 1846

Knaap, G.J., bew., *Memories van overgave van gouverneurs van Ambon in de zeventiende en achttiende eeuw*. Den Haag: M. Nijhoff, 1987

"Dr. Leyden's sketch of Borneo", in: J.H. Moor, *Notices of the Indian Archipelago, and adjacent countries*. Deel I, "Appendix", 93-109

Levathes, L., *When China Ruled the Seas. The treasure fleet of the Dragon throne, 1405-1433*. New York, Oxford: OUP, 1994

Lorlertratna, P., *A Quest for Insularity: Thomas Forrest's Voyage to New Guinea, and the Moluccas*. Diss., University of California Riverside, 2012

Low, H., *Sarawak; its inhabitants and productions: being notes during a residence in that country with his Excellency Mr. Brooke*. Londen: R. Bentley, 1848

Marshall, P.J., *Bengal: The British Bridgehead. Eastern India 1740-1828*. Cambridge: CUP, 1988

Mattulada, *Latoa*. Diss. UI, Jakarta, 1975

[Niemann, G.K.], "Niemann over de Latowa (1884)", in: *Adatrechtbundels bezorgd door de Commissie voor het Adatrecht en uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, XXXI: Selebes (Den Haag, 1929) 220-245

Pickett, C., *Bibliography of the East India Company. Books, Pamphlets and Other Materials Printed Between 1600 and 1785*. Londen: The British Library. 2011

Pritchard, E.H., "The Struggle for Control of the China Trade during the Eighteenth Century", *Pacific Historical Review*. Dl 3, nr 3 (sept. 1934) 280-295

Raffles, S., *Memoir of the Life and Public Services of Sir Thomas Stamford Raffles, F.R.S. &c.* Londen: John Murray, 1830

"Report by Consul-General Bulwer on the Trade and Commerce of Borneo for the Year 1873", in: *Parliamentary Papers, House of Commons, Accounts and Papers. Commercial Reports - continued. Session 5 March - 7 August 1874*. Vol. 67. s.l., s.a.

Runciman, S., *The White Rajah. A History of Sarawak from 1841-1946*. Cambridge, CUP, 2011

A Selection from Papers Relating to Borneo and the Proceedings at Sar wak of James Brooke, Esq. now Agent for the British Government in Borneo. Londen: Robson e.a., 1846

Smith, A., *The Nature and Causes of the Wealth of Nations*, in: *The Works of Adam Smith*. 5 Deelen, deel II. Londen: T. Cadell e.a., 1812

Veth, P.J., *Borneo's Wester-Afdeeling, geographisch, statistisch, historisch, voorafgegaan door eene algemeene schets des ganschen eilands*. Twee delen. Zaltbommel: Joh. Noman en Zoon, 1854, 1856

Warren, J.F., *The Sulu Zone 1768-1898. The dynamics of External Trade, Slavery, and Ethnicity in the Transformation of a Southeast Asian Maritime State*. 2de ed. Singapore: NUS Press, 2007

Wilkes, C., *Narrative of the United States' Exploring Expedition, during the years 1838, 1839, 1840, 1841, 1842*. Condensed and abridged. Londen: Wittaker and Co., 1845

Wonderlijck Voyagie, By de Hollanders ghedaen, Door de Strate Magalanes, Ende voorts den gantschen klood des Aertbodems om, met vier Schepen: onder den Admirael Olivier van Noort, uytghevaren Anno 1598. Hier achter is by-gevoeght De tweede Voyagie van Iacob van Neck, naer Oost-Indien. Amsterdam: Ioost Hartgers, 1648

Zeemans-gids naar, in en uit Oost-Indië, China, Japan, Australië, de Kaap de Goede Hoop, Braziliën en tussenliggende havens, volgens de vierde Engelsche uitgave van James Horsburgh. Vert. en uitgebreid door G. Kuyper Hz.. Amsterdam: C.F. Stemler, 1841

Zuñiga, M. de, *An historical view of the Philippine Islands: exhibiting their discovery, population, language, government, manners, customs, production and commerce*. Vert. d. John Maver. Londen: J. Asperne e.a., 1814